

A SZELLEMI MŰKÖDÉS MINT ÉRZÉKI FUNCTIÓK ÖSSZJELENSÉGE.

Láttuk* miként a lét és jelenség azonosságának elvével beáll azon fordulat, a melylyel az elvont gondolkodás világnézetével szakítunk, a görögök tudományos ismeretének világnézetével; hogy állást kell foglalnunk az emberi ismeret azon nagy korszakával szemben, a melyet méltán a hellen-abstract világnézet korszakának nevezhetünk el, a mely az elvont gondolkodás schémáit és elveit a világ alaplényévé tette, és ebből kifolyólag az érzékiényt, a mely ezen »metaphysikai« alaplétnek meg nem felelt, pusztá látszatnak állította.

Ezen új állásponton a tudomány viszonyai lényeges változáson mennek keresztül. Mert ha a tiszta szelleminek, gondolatnak és nemérzékinek schémái képezik az eredeti létet, akkor maguk ezen schémák semmikép meg nem magyarázhatók. Ha az érzékiség világa a létnek meg nem felelő pusztá csalódás, akkor agyunkról való, érzéki tapasztalatainak világot nem vehetnek a gondolati és szellemi működésre — akkor a gondolkodás és tapasztalat között minden összeköttetés el van vágva. Ha azonban az érzéki tapasztalat, ha tökéletlen és részleges is, de mégis hű utánképét szolgáltatja azon létnek, a mely a gondolati működésnek alapja, ha ezen működés maga utolsó alapjában érzéki természetű, akkor eltűnik az új állásponton azon szakadás, a mely eddig a tapasztalati és a bölcsészeti kutatás közt fennállott, és természettudomány és philosophia a legszoro-

* A cikk, melyben szerző ezt fejtegette, olvasható a »Magy. Philos. Szemle« I. évf. 321–340. ll.

sabb szövetségre lépnek, az egységes, ellentét nélküli tudomány valószínűsítésére.

De az elvont gondolkodás álláspontjáról azt lehetne ellenvetni, hogy a lét és jelenség azonosságának elvénél fogva az elvont világnézet ellen fordulván, az abstractiót tagadjuk, pusztácsolódásnak és illusiónak állítjuk, a mely elvont illúziók helyébe a tárgyak és gondolatok igazi concret ismeretét léptetni akarjuk. De az abstractió is csak jelenség, ennél fogva éppen ezen új elvonnél fogva, a létnek megfelelő, vele azonos valószínűs jelentkezés. Ezen új elvonnél fogva tehát éppen az volna kimutatandó, hogy az abstractió valószínűs létező, hogy nem csatlódás és nem illúzió.

Valóban így van! Mi álláspontunkról az abstractiót létező jelenségnek állítjuk; ép olyan realis, valószínűs tárgynak, mint tárgya a természettudósoknak a kristály vagy a növény. Sőt az abstractió a legmagasabb, legérdekesebb összjelenség, a legcsatlólatraméltóbb, legnagyobb tünemény, a melynek létét mi legtávolabbról sem tagadjuk, hanem a melyet inkább mivoltában, valószínűsában demonstrálni feladatunk. Teljesen félreértik álláspontunkat, a kik azt az abstractió egyszerű, azaz elvont tagadásának tekintik. Ezen mondat: az abstractió illúzió, ellentmondás, semmi vagy nemlétező — az abstractiót csak tautológiával, azaz mint abstractiót határozza meg, fenntartja ennél fogva az abstractiót mint olyant, mert az ellenmondás, a nemlét maga is csak abstractió. Ezen mondat, a mely az abstractiónak önmegsemmisítését, képtelenségét, illusórius voltát nyilvánítja, egyúttal az elvont világnézetnek banqueroutját jelzi, a mint azt már a Kant-féle philosophia előkészítette, midőn a valószínűs abstractiókban való felismerhetésének lehetetlenségét tanította. Az abstract világnézet ezen önfeloszlását teljes öntudatosságában és consequentiájában — az elvont alakoknak belső ellentmondásában — a Hegel-féle philosophia fejtette ki. Az ellenmondásnak felderítése, a mint az már az elvont világnézet keretén belül esik, mindenesetre nemleges értékkel bír reánk nézve. De a mi álláspontunk az abstractiónak positiv és csakis így valószínűs és tényleges felosztása, annak kimutatása, hogy micsoda az abstractió valószínűsában, az érzéki concret létből való fejlődésében. Csak a midőn kimutatjuk, hogy az abstractió eredetileg érzék.

lét, megoldottuk azt nemcsak formailag, hanem valósággal és anyagilag. Ezen demonstrációban tehát nem az a feladatunk, hogy az abstractió egyes sajátságait mint helytelent, téveset, semmist, ellenmondót tagadjuk, hanem hogy azon sajátságokat, a melyek épen az abstractiót, mint olyant, jellemzik, minden finom árnyalataiban az érzéki lét kifolyásként megvilágítsuk és igazoljuk. Ki kell mutatnunk, hogy ezen sajátságú jelenségek bizonyos sajátságú létező érzéki tevékenységek össz-tényének tökéletesen megfelelnek és vele azonosak. Ha az összjelenségben az egyedi mozzanatok, mint kisebb szűkebbkörű tényezők háttérbe lépnek, elmosódnak, akkor az csak a terjedelmesebb egységes tény kifejezése, a mely ezen mozzanatok egy egészsze forrasztja össze, a melyben bennfoglaltatnak és elmerülnek, de úgy, hogy ezen össz-tényben az egyedi csoportosulások finomabb berendezése kifejezést nyer.

Álláspontunk az abstract világnézet positiv feloszlatása, és éppen azért ép oly kevésbé szabad, abstract logikai feltételezésekre támaszkodva, valamit megállapítanunk, mint ilyen abstract alakó feltevések alapján valamit végkép semmisnek kimondanunk. Az abstract logikai feltételezések alapján való cáfolat az elvont ellenmondás kimutatásában fekszik. Ez volt évezredekken keresztül uralkodó módszer. A régi hellen-abstract világnézettel szakítva egyúttal végképen lemondottunk a régi harcmodorról és annak fegyvereiről. Valamint nem azért tartunk valamit valónak és létezőnek, mert az elvont schémáknak, például azonosság és ellentmondás elvének, a mennyiségtan és okság törvényeinek megfelel, vagy pedig, mert az következtési alakok kifolyása, a melyek előttelei a végtelenség »bebizonyítandók«, hanem mert érzékileg személhető alapokra vezethető vissza, az érzéki jelentkezés alapjaira, a feszítés tényére; épen mert a mi alapvalóságunk az érzékiség valósága, az egyedül közvetlen, világos és kétségtelen tény és lét, az érzéki jelenség léte, a melyben mint alapelemükben minden elvont schémák feloszolnak, a melyben még azon sajátságos beljelenség is feloszlik, a melyet, mint az ellentmondás határozott tudatát önmagunkban tapasztalunk. Nem szabad ennélfogva ellenfeleink állításait utolsó sorban tagadnunk, még ha az ellenmondás tényét kimutatnók is — és az kimutatható minden abstractiónál; nem sza-

bad ezen állításokat egyáltalán oly valaminek tekinteni, a mit saját álláspontunkról egyszerűen elvethetnénk, hanem inkább kell, hogy az ellentétes felfogásokat saját demonstratióink valóságos és tényleges anyaga és tárgyaul fogjuk fel, mint oly sajátóságos tényleges jelenüléseket, a melyeket épen egyszerű alapjukra visszavezetnünk, ezen alpból felépítenünk kell. Azon sajátzerű jelenségeket, melyeket ellenfeleink eredeti létnek vagy egyszerűen apriori adottnak állítanak, legkevésbé sem tagadhatjuk, olyannyira, hogy azokat épen demonstratióink eredményeként elő kell állítanunk. Az új állásponton az elvont deductió, analysis és dialectika helyébe tehát a *concret geneticus demonstratio* módszerét alkalmazzuk. Legnagyobb mérvben áll tehát érdekünkben épen mindazon sajátságoknak legtisztább, legélesebb megállapítása, a melyek a szellemit, gondolatit, logikait, elvontat az egyszerű ténynyel való határozott ellentétben tüntetik elő. Sőt legnagyobb nehézségünk abban áll, hogy a közönséges gondolkodás a gondolat tiszta alakjait az egyszerű érzéki jelenségekkel összekeveri, a mi a tudományos kutatás tekintetében leginkább zavarólag hat. Mert épen ez okból ott nem állíthatók elő kutatásaink tárgyai teljes sajátóságos határozottságukban, és ilykép nem képezhetik ezen kutatás megfelelő anyagát. Ez az oka annak, hogy részünkről is a legtökéletesebb, legélesebb abstract felfogásra törünk, hogy az abstract gondolkodás, ámbár *concret* alapokra törekszünk, *philosophiánkban* szükségkép oly nagy szerepet játszik, és továbbra is a »legszebb virágzásnak indul.« *Philosophiánk* tehát csak az abstract világnézet tökéletes belső kifejlesztésének feltétele mellett válik lehetségessé. *Kant*, *Fichte* és *Hegel* *philosophiája*, és különösen ez utóbbi nagy bölcsész fejtegetései, a melyekben az abstract alakok először tisztán önmagunkban lettek felfogva és vizsgálva, a legnagyobb érdeklődéssel birnak saját tudományos problémáink kivitelére nézve is. Sőt magunk is megkísértjük, még »mélyebben az abstractiók testébe hatolni«, azokat egész tisztaságukban magunknak szemlélhetővé tenni; mert hisz az ellentétes, az abstract felfogás határozottsága csakis saját kutatásunk tárgyának határozottsága, és csakis ezen teljes határozottságában felfogva vezethetjük azt vissza *concret* alapjaira. Valamint a természet-

tudós egy tipikus tisztaságban előtűnő esetben legnagyobb örömet leli, mert ilyen eset leginkább alkalmas törvényeinek megállapítására, míg különböző tényezők zavaró közreműködése a tények megállapításánál a legnagyobb nehézségeket okozza; — úgy mi is szeretettel és érdeklődéssel leginkább azon fejtegetésekbe mélyedünk el, a melyek a szelleminek sajátosságait a legélesebben és legtisztábban kiemelik, mert csak ilyen fejtegetések bírnak előttünk a tipikus tárgy teljes becsével és érdekével. A hol ennél fogva az ellenfél a legerősebb, ott nő ugyanoly mértékben a mi hatalmunk, sőt épen belőle és rajta fejlődik ki az; az ő ereje egyúttal a mi erőnk, az ő fegyverei a mi fegyvereink, becsületének jelvényei egyúttal a mi diadaljelvényeink; — legtökéletesebb vívmányai egyúttal szükségkép a legfényesebb próbákat szolgáltatják saját álláspontunk valódiságáról. Az abstractió azonban, a mellett, hogy autonom lét vagy jelenség, mi ránk nézve még az ismereti funktió jelentőségével is bír, mint oly felfogás, a melyben a dolgok világa találóan utánképezve volna. Ezen oldalról szemlélve nemcsak jelenség önmagában, hanem egyúttal másnak megjelenítése, más autonom létező — érzéki lét — utánképzése akar az lenni. Csakis ezen, valamely más léttel való összehasonlításában, a mely viszonyítást az abstractió tévesen a jelenség eredeti sajátosságának veszi, játszik az abstract alak ilyen pusztán függő szerepet. Ezen szellemi funktió a legbonyolultabb valami, a mi csak elképzelhető. A lét azonban egyáltalán, a kosmos léte, az universalis lét alapjaiban végtelenül egyszerűbb. Ha már most ezen lét vagy jelenség egyszerű közvetlenségét valóságos létnek nevezzük el, akkor az abstractió ezen összehasonlításban meg nem egyezik a valóságos léttel. Az elvont gondolkodás világnézlete azonban, a mely mindenütt a bonyolult viszonyításokat mint eredetileg és egyszerűen adottakat tekinti, nem önmagában szemléli az abstractiót, hanem éppen ezen viszonyában mint ismereti tárgyat. Dogmatikus alakban állítja az ismeret tárgyainak egyszerű megegyezését az elvont alakok lényével és az öntudatban felcseréli az abstractió alakjait a valóságos közvetlenség alakjaival. De minthogy ezek az abstractió alakjaival meg nem egyeznek, ezen abstract schémákat helyettesíti — ezen valóságos közvetlen alakok helyébe. Így tekinti a dogmatismus

az elvont alakokat közvetlen valóságoknak. Másrészt megint sajátos functiójában mindent egybeolvasztva, egyetemes szemléletében eltünteti az egyedül közvetlent, az érzékit, a hol minden közvetlen általános perspectivában tűnik el. Így tekinti az elvont világnézet tisztán gondolati, s k e p t i k u s alakjaiban a tiszta alanyiség, a gondolati, nemlétező, illuzórius végtelenül complicált beljelenségeit egyszerűen adottaknak.

Feleljen meg önmagának az abstractió ezen végtelenül bonyolult tevékenységében, de éppen azért meg nem felel az az egyszerű közvetlen valóságnak, és az ismeret tévedése abban áll, hogy ezen összetevékenységben a közvetlent, az érzékit pusztán a gondolatnak ezen sublim alakjaiban elpárologtatja. Törekednünk kell tehát, hogy öntudatosan az egyszerű érzéki mozzanatokot előállítván — egy azoknak s a j á t tevékenységéből kifolyó összjelenségben, mint tárgyszerinti eredményben, építsük fel az abstractio ezen bonyolult tényeit, hogy így öntudatos tevékenység eredményeként állítsuk elő azt, a mi évezredek át lassanként mintegy nemtudatosan létesült. Az elvont világnézet is belátja ugyan az érzékinek és gondolatnak ezen tárgyi összefüggését, és meg is kísérte annak közvetítését. De ezen kísérletei eredményhez nem vezethettek, mert ezen közvetítés tárgyiisan nem volt foganatosítható ott, a hol az elvont alakot a concretnek helyébe tették és viszont a concret érzékiség tényei az abstractió közelében elpárologtak. Ha tehát az abstractió viszont az érzéki tényt nemvilágosnak — zavart perceptiónak (Leibnitz) nevezi, akkor ez csak azon ferde követelményének kifejezése, hogy ezen egyszerű tény és lét »világos«, azaz elvont gondolati, »metaphysikai« létalapra volna visszavezetendő, a mi természetesen örökké felfoghatlan marad, mert az egyszerűt a complicáltból összeállítani nem lehet. De homályos, felfoghatlan az érzéki tény csakis ezen felfogás számára, de nem homályos önmagában. Sőt önmagában a legvilágosabb, legegyszerűbb valami. »Világos mint a nap«, kézzelfogható, — ezen kifejezések egyedül fejezik ki a közvetlen, tökéletes világosságot, a közvetlen valót, a lét és nemlét felett döntő criteriumot. Ez az evidencia, a mely minden evidentiának, még a gondolati evidentiának alapja is. Kimutatandó tehát az, hogy bizonyos összetételeiben, saját természeténél fogva, oly sajátoszerű összjelenséget idéz

elő az érzéki feszítés és terjeszkedés, a melyet mint szellemi és gondolati jelenséget ismerünk. Lehet, hogy az abstractió traditióhoz híven, ha minden menedéke elvész, a szóban keresi igazolását, a hol a dologban igaza nem lehet. Való, hogy az »érzéki tény« szóban általános, azaz abstract fogalmat állítunk oda. De nem a szó, hanem a dolog, azaz a fogalom közvetlen egyedi vonatkoztatása forog itt kérdésben, A »faj« szó közvetlen egyedi vonatkoztatásában minden egyes faj abstractió, de nem így itt, a hol minden egyes érzéki tény nem abstractió többé.

De lássuk a complicált összjelenségek fejlődésének consequentiáit általános vázlatban! A mindenség léte tevékenyen összefüggő feszállapotok sorozata. De a tevékenységnek vonatkoztatása itt inkább a közvetlenségre van összpontosítva — a jelentkezés és tevékenység egyedi jellegű. Azért nem állítunk mást, mint érzéki alapelvünket, midőn a feszítés és terjeszkedés tényét a lét utolsó elemeire is kiterjesztjük. Ha tehát az érzéki tény, a mechanikai feszítés ténye, mint olyan bizonyításra nem szorul, ha az érzékiség ténye nem vonható az abstractió foruma elé, hogy létét és valóságát igazolja, akkor az atom-feszállapot mint olyan sem szorul ilyen elvont bizonyításra; mert ez csak az érzéki ténynek eredeti egyedi alakban való állítása. Evvel szemben csak az eredetileg nem-egyedi, nem-terjeszkedő, nem-érzéki állítása hozható fel — azaz, az abstractió feltételezése. Hogy azonban az egyedi összjelenségnek a máshoz való viszonyát közelebbről meghatározzuk, tekintetbe kell vennünk a terjeszkedő egyedi összalakulatnak belső tevékenységi viszonyait. Ezen alakzat, mint egyedileg összpontosított tény, önmagában oly bennfeszítő — intensiv* — egységes tény és jelentkezés, a melynek önmagára való tevékeny vonatkozása mellett a határos feszítés elenyésző momentum.

Az egyedi alak központi rétegei, mint ezen belfeszítés hatásának mozzanatai, concret helyzetükben ezen behatásnak min-

* A latin szó intensitas »ten« nyújtzkodást, terjeszkedést, feszítést kifejező gyökből ered. Így az »intensitást« helyesen »belfeszítésnek« nevezhetjük, a mi a feszítés tevékenységének a közvetlenben való összpontosítását fejezi ki.

den oldalról egyenletesen ki vannak téve, és a többi rétegektől a legkisebb átlagos távolságokban fekszenek, míg ellenben a határszéli rétegek egyoldalúlag mindég vékonyabb fesztítő rétegekkel vannak határolva, másrészt pedig a többi rétegekhez való átlagos távolságok a legnagyobbak. Ennek folytán a központi rétegekben az egységes tevékenység ezen viszonyában a legnagyobb belfeszítés — intenzitás — van összpontosítva, míg a határszél felé a rétegek fokozatosan mindég kisebb belfeszítést mutatnak az egyedi alak összjelenségében. Minthogy pedig mind ezen rétegek egységes tényét és jelentkezést képeznek, a központi feszítéssel szemben, a csekélyebb intenzitást mutató határos jelenség az összhatásban viszonylag háttérbe szorúl, elsötétedik, viszonylag fokozatosan eltűnik. És valóban, minden egyszerű érzéki tény szemléletében tapasztaljuk ezen sajátságos határos elmosódást, és sohasem tapasztalhatjuk a véghatárok éles előtűnését. Mert ezen véghatárok jelensége egy ténynyé és jelenséggé olvadt össze a központi feszítés jelenségével, a melyhez képest e gyöngébb belfeszítés elmosódik. Legvilágosabban észlelhetjük ezen fokozatos határos elmosódást, a melyet a tény és feszítés természetéből kifolyónak mutattunk ki, — optikai szemléletünkben. A mindenség élete, parányaival és paránycsoportosulásaiival, így a sötét éjhez hasonlítható, melynek világossága számtalan csillagokban összpontosul, vagy a világító tengerhez, a melyben billió számú csillogó zoophyták, számtalan szemekhez hasonlóan, világítanak.

De az ismereti funktióban a feszítés ezen eredeti összefüggése szükségkép csakis oly alakzatokban lehet adva, melyek egy nagyobbyszerű összjelenség egységes tényében foglaltnak. Ugyanazon mértékben tehát, a melyben a természet egyes mozzanatainak, ezen egységes ossztényben való, összefüggő utánképzése valósul, ellentétbe lép ezen utánképző osszlét vagy jelenség a természetjelenség egyszerű egyedi közvetlenségével. S annyiban ép oly mértékben annak egyszerű egyedi jelenségével, bizonyos tekintetben, meg nem egyező utánképzés az, tehát éppen annyiban nem egyezik meg a természet egyszerű létével vagy jelenségével, a mennyiben annak egyetemes valóságát teljes következetességben egyedi jelenségben fejt ki.

Azért az ismereti funktió az egyszerű közvetlenséggel való

ellentétet is legtökéletesebben a tiszta szelleminak képében fogja előtűntetni. Ezen ellentét, a melyet itt egyelőre csak egyik vonásában futólagosan világítottunk meg, részletes kifejtését csak a szerves feltételek tekintetbe vétele után fogja nyerni, a melyek alatt létesül. De már itt is érthető, hogy mikép keletkezhetik ezen alapos ellentét tudata, a mely az emberi elme előtt oly sokáig összeegyeztethetlennel látszott: — az egyszerű érzéki tény és ezen roppant bonyolult szellemi összjelenség közötti ellentét, a hol ezen kettő között sok százezredéves fejlődés terjeszkedik. Ilykép látjuk, hogy az igazság megismerésének fejlődése, a cultura fejlődése, egyúttal a tévely és természetellenesség fejlesztése. Ez a tekintély hit k o r s z a k a, a mely ezen összszemlélet phantomjait a világ alaplényévé, ezen természetellenességet és valótlanságot az emberi ismeret és az emberi cselekvés feltétlen mértékévé teszi.

Feladatunk kivihetőségének egyik főfeltétele, a mint láttuk, abban áll, hogy az érzéki tényt élesen, tisztán, minden abstract meghamisítás nélkül állítsuk magunk elé. Ezt tűzzük ki czélul, mielőtt a tulajdonképpeni kivitelhez fognánk.

Az abstractió az érzéki tényt, az érzést k i t e r j e d é s n é l k ü l i, i d ő n é l k ü l i, azaz elvont fogalmi, g o n d o l a t i ténynyé változtatja.

Az érzéki ténynek eleven, magára s másra való vonatkozása: érzéki terjeszkedés és érintkezés, azaz térbeli vonatkozás. Az egyszerű mechanikai feszítés, a szín szemlélete, sőt a hang felfogása, ámbár az a közvetlenségben való változást tünteti elő, valamint egyáltalán semmiféle érzéki állapot minden terjeszkedés vagy térbeliség nélkül el nem képzelhető, valamint tevékeny belső változás — időbeli változás nélkül sem. Minden kísérlet, a mely tisztán tér- és időnélküli kvalitások előállítására czéloz, nem-szemlélhető, nem-érzéki valamit állít elő, azaz annak mutatkozik, a mi — abstract schematizálásnak. Ez t. i. a kvalitást a kiterjedéstől, az érzékiséget a valóságtól önkényesen elválasztja, a világra való eleven, cselekvő és szenvedő érzékiséget monadikus, anachoreta módjára önmagába zárkóztott, nem-szemlélhető gondolati kísértetté, abstract kvalitássá travestálja. Való az, hogy p. o. a tapintás által felfogott egyes érzéki hatások csakis bizonyos szerves feltételek mellett, bizonyos agycentrumban

rendeztetnek olykép, hogy a kültárgyaknak megfelelő ismereti alakot tüntethessenek elő. De minden egyes érzéki mozzanat megint önmagában mechanikai feszítő terjeszkedés. Való, hogy a színnél mint tiszta, azaz elvont kvalitásnál a kiterjedés minden közelebbi meghatározásától eltekintünk; hogy a meghatározott szín mint olyan illik mindenféle színezett alakra; hogy a rezgési viszony megegyezése mellett a fogalmi tevékenységben a legkülönbözőbb alakok gazdag változatosságát foglaljuk egybe, a mely egységes fogalmi felfogásban egyik határozott térbeli alakzat sem tűnik elő, hanem csak azon sajátyszerű finom mozgási módozat, a mely mindannyijukban közös. De valamint a semmi, a nemlét maga is csak minden egyedi concret érzéki ténynek a gondolati alakítás universalitásában való eltüntetése, úgy veszi itt is az abstractió, az egyedileg meg nem határozott, a határozatlan terjeszkedést a tér negatiójának, — azaz, t é r n é l k ü l i kvalitásnak.

Ha a végtelen másnak, a mindenségnek léte kétségtelen előttünk az egyszerű érzéki tény erejénél fogva, a mely eredetileg önmagában, eltekintve minden ismereti alkalmazásától, a másra való vonatkozás ténye, ezen elválaszthatlan közélet, úgy másrészt az érzéki lét mint egyedi lét önmagában csak bizonyos határookban jelentkezik. Még az ember is, ezen egyediségében universalis és ilykép legtökéletesebb alakja a létnek vagy jelenségnek, csakis magában megfelelő utánképzésekben tüntetheti elő ezen mindenséget, és nem mehet sohasem túl ezen egyedi létén és jelenségén. Miben áll tehát ezen sajátyszerű lét vagy jelenség, a melyben számunkra minden jelentkezik, a mit csak szemlélhetünk, elképzélhetünk, elgondolhatunk? Ezen sajátyszerű feszállapotot magát is, (mert önmagunkat úgy mint mindent abban utánképezünk) bizonyos meghatározott utánképzésben szemléljük, és megkülönböztetjük így a másból ezen belső világban. Ezen bizonyos feszállapot - csoportosulást p l a s s o n -nak nevezzük, közelebbiről a g y v e l ő i d e g p l a s s o n n a k.

A p l a s s o n valósággal nem pusztán valamely alakulat neme az ismereti belvilág ezen utánképzései között, hanem mind ezen belső utánképzések lényege, az egész belső világ maga, a melyben szemlélünk, képzelünk, gondolkodunk, akarunk. A szín, melyet látunk, a hang, a tapintás különböző módozatai, a szag

és íz, a meleg érzete; — továbbá a teljes alakzatok, a melyekben képzeleti erőnkél fogva, a különböző különleges érzék-functiókat is egybefoglaljuk, (például ezen zöld levél, a mint azt a napfényben látjuk, ezen napfény maga, a virág illata, az ég kék színe, a lég aetherikus volta, a víz folyó állománya, valamint a föld szilárdsága, a mint azt tapasztaljuk és szemléljük), mindezek csak a plasson feszállapotainak különféle belfeszítésében és sűrűségi viszonyaiban jelentkező belalakulatok. Sőt még a tiszta gondolkodás sublim schemái és árnyai is, kell hogy demonstrálathassanak ezen csodálatraméltó finom, sublim feszállapotok eredményeként, mint functiói a plassonnak. Ismeretünk világa, a mint az alakzatainak roppant gazdagságában bennünk megvan, azon világ, a melyet egyedül közvetlen ismerhetünk, csakis a plassonnak beljelensége és belvilága.

A concret problema, a mely előttünk áll, az, hogy meghatározzuk, miképen lehet a plasson functió ismereti functió? miképen lehet alkalmas a plasson azon sajátzerű functiók kifejtésére, a melyeket mint ismereti functiókat ismerünk? miképen lehetséges annak létében és jelenségében a különödtött érzéki functiók, a képzelet és végre a gondolkodás működésének létesítése? Mennyiben egyezik meg a plasson természete, a mint azt a természettudomány már eddig is felderítette, minden ismeret általános jellegével? Vagyis, mennyiben találja itt alkalmazását a lét és jelenség azonosságának elve a physiologiai ismereti felfogásnak, a psychologiai tényekkel való összeegyeztetésében? Azon felette érdekes esettel van itt dolgunk, hogy az előbbi az érzéki lét eredeti alakjában tünteti elő ugyanazon egyedi összetényt, a melyet mint közvetlen szellemi beltényt ismerünk. Ez olyan eset, a melyben az ismereti utánképzés és egyúttal annak megfelelő utánképzett lét és jelenség is adva van bennünk.

Tartsuk egyelőre szem előtt a protoplasmának azon leírását, a melyet H ä c k e l E r n ő kis terjedelmű, de korszakot alkotó munkájában, a »Perigenesis«-ben közöl: »A plasson-csoport a fehérnyemű anyagok — protein-anyagok vagy albuminatok — nagyobb csoportjának egy részét képezi. Valamint a többi fehérnyemű testek, úgy a plasson-testek is rend-

kívüli bonyolult parányi összetételük által tűnnek ki. Mindég legalább is öt elem egyesül minden molekulában, és pedig átlag a következő százaléki összetételben: 52—55 százalék köneny, 15—17 százalék légeny, 21—23 százalék éleny és 1—2 százalék kén. A módozat, a melyben minden plassonmolekulában ezen elemek parányai vegyi egységgé összeállanak, mindenesetre igen sajátos és bonyolult, és egyenes okozati összefüggésben áll ezen vegyületek élettulajdonságaival. Mert a physikai és vegyi folyamatok egysége, a melyet azon szóval: »élet« jelezünk, mindenesetre első fokban a plasson molekular-alkotatótól van feltételezve, és széneny-elméletünk értelmében megint visszavezethető a szénnek azon egyedüli, és különösen figyelemreméltó képességeire, melyek szerint képes a többi nevezett elemekkel a legbonyolultabb és legkönnyebben felbontható vegyületekben egyesülni. A plasson physikai tulajdonságai közt különösen kiemelendő annak felszívási tehetsége (Quellungs-Vermögen oder Imbibitionskraft), melynél fogva a vizet változó, de gyakran igen tetemes mennyiségben képes magába felvenni, és molekuljei közt egyenletesen felosztani. Ebből ered minden eleven szövetnek sajátos puha sűrűségi állapota, a melyet szilárd-folyó állomány-állapotnak nevezünk. Mindez azon bonyolult molekul-mozgások előfeltételének látszik lenni, a melyek összeredménye az »életben« áll elő. De nemcsak a változó vízmennyiség felvétele és lefolyása érdemel itt különös figyelmet, hanem azon tulajdonság is, hogy »a legtöbb plasson-fajoknak roppant hajlandósága van más szénvegyületekkel, valamint sónemekkel vegyülni. A plasson-csoportnak ezen és még hasonló más tulajdonságai mindenesetre azt bizonyítják, hogy itt oly szénvegyületekkel van dolgunk, a melyek molekuljei rendkívüli mozgékonyaságuk és állhatatlanságuk felbonthatóságuk és sokoldalú valrokonosságuk által a többiek felett kitűnnek.« (Perigenesis 33. stb. old.) Ámbár a plasson-testek modificatiói és alfajai végtelen számosak, azok csak viszonylag csekély határok közt mozognak mennyiségi összetételeiket illetőleg. A mai vegytan tökéletlen és durva ismereti eszközei nem alkalmasok oly finom és nehéz feladat megoldására. Azon határtalan változékonyság, egyesítve a könnyű felbomlás tehetségével és a parányoknak a plasson-molekulákban való mozgékonyaságával, a legnagyobb jelentőséggel bír

a fejlődési elméletre nézve, mert megmagyarázza nekünk, mikép szenvedhet a plasson a külvilágnak végtelen sokféle physikai és vegyi behatásai folytán végtelen sokféle könnyü változásokat. — minek folytán képes a legkülönbözőbb szerves alakokat létesíteni.« (U. o. 32. old.)

Ha azonban az atomok és molekulék ezen »véghetetlen változékonysága«, a mint az a villanyosságot jól vezető, minden atom-csoportosulásokat eleven tevékenységben egybefűző vízkörnyezetben valósul, — lényeges előfeltétele a szerves életnek, akkor a plassonnak ezen sajátása egyúttal minden ismereti jelenségek alapja is.

A lét és jelenség azonosságát az érzéki feszállapotokban és azok tevékeny közösségében egész világnézetünk alapjává tettük, és a mindenség minden legegyszerűbb egyedi alakulatában is a parány-feszállapot öslényeként ismertük fel. Nincs ennél fogva szükségünk arra, hogy H ä c k e l - l e l feltételezzük, hogy minden parány külön-külön parány-lélekkel (Atomseele), az érzés és akarat »tulajdonságaival« el volna látva. Minden parány maga csakis ezen ruganyos, tevékeny és szenvedő érzéki lét, ezen érzéki terjeszkedés ténye és jelensége. Ezen jelenség ténye teljesen b e n s ő és egyúttal mint terjeszkedés ezen egymásra való m e c h a n i k a i vonatkozás. Azon kérdés tehát, mikép jut a lét ahoz, hogy jelentkezék? ezen állásponton teljesen értelem nélküli kérdés, a mely nem a s e n s u s - t, az egyszerű érzéki létet, hanem elvont létphantomokat tételez fel. Ezen kérdés legyőzött álláspont világnézetünk szempontjából. De mindenestre kell, hogy feloldjuk azon kérdést: m i k é p a l a k u l h a t a létező jelenségben az ismeret?

Az ismeret az érzéki alakzatok létének vagy jelenségének utánképzése más arra képes egyedi alakzatban, a mely utóbbi alakzatot m e g i s m e r ő a l a k z a t n a k nevezhetünk el. A megismerő alakzatnál első pillantásra látjuk a gazdag képzekenység szükségességét. Lássuk az ismeret fontos gyakorlati oldalát, a mely annak létesítését a lét harczában elősegíti! A külső behatások folytán a szervezetben bizonyos czélszerű vegyi és elektromos visszahatások keletkeznek. Ezen visszahatások a kultárgyak hatása szerint különbözők, és annál czélszerűbb módon fognak keletkezhetni, minél finomabban módosulnak és alkalmazkodnak

ezen szervbeli praedisposíciók a kültárgyak sajátosságaihoz és azok berendezéséhez. A plasson végtelen képzékenységében adva van tehát egyúttal az ismereti jelenségek lehetőségének alapfeltevétele. Az ismeret természete utáni kérdés tehát közelebbi meghatározását ezen kérdésben leli: mikép közvetítettetik a plasson létében és jelenségében a legkülönbözőbb érzéki alakzatok belfeszítési viszonyainak és berendezésének utánképzése?

Mielőtt feladatunk további kivitele után látnánk, lássuk még a létalapokat, a mint azokat már az eddigi természettudományi kutatás szolgáltatja.

Tulajdonképeni ismeret csak ott áll be, a hol a szerves fejlődés munkafelosztásában a külső érzékeny sejtréteg (Häckel szerint: Hautsinnesblatt) legérzékenyebb részeivel legyűrődik az óvó felület alá, így képezvén az idegsejtek és idegrostok alapját, míg végre ilyen idegsejtekből és idegrostokból a legtökéletesebb szervezetekben az agyidegrendszer fejlődik ki. Az eddigi kutatás az agyidegrendszerben a különleges érzéki funktiók külön központjait mutatta ki. A kezdetleges utánképzések, a melyek azokban foglaltatnak, a beható tárgyakat még csak fizikai síkok alakjában utánképzik, mert a külső tárgyak felületének ismerete az, a mi prakticus tekintetben különösen fontosnak mutatkozik. Továbbá nem tartósak, futólagosak is ezen utánképzések, és egyáltalán minden későbbi finom kifejtésükben is még a kezdetlegesség ezen jellegeit mutatják. Ezen kezdetleges jellegű ismereti alakok mindazonáltal a későbbi tartós utánképzések alapalakjainak tekintendők, a melyekből ez utóbbiak, az emlékezet és képzelet alakulatai, kifejlődtek. Ezen agyvelőidegrendszerben idegplasma-csoportosulásokkal van dolgunk, a melyek véghetetlen bonyolult szervezetben, intenzív vegyi és villamos tevékenységben, az idegrostok és idegfonalokban egy nagy ténynyé egyesülnek. Meynert szerint az emberi agyvelő idegsejtjeinek száma 900 millió, a melyekből körülbelül 9000 millió idegrost indul ki.

A mi az egyes agysejtek szerkezetét illeti, ugyancsak Häckel »Anthropogenie« című művében (100. old.) egy villamos hal agysejtjéről a következő leírást szolgáltatja — és mily végtelenül bonyolultabb belszerkezettel, a melynek részle-

teíhez semmiféle görcső nem férhet, bírnak az emberi központi agysejtek, az abból kiinduló fonalhálóval. »Számptalan roppant finom fonalak, a melyek nagy központi távirdaállomás számos villanyos drótjaihoz hasonlíthatók, sokféleképen keresztezve egymást vonulnak el a protoplasma finom szemcséi közt, és mennek át a kifutó elágazásokba, a melyek ezen lélek-sejtből kiindulnak és annak más idegsejtekkel és idegrostokkal való összeköttetését közvetítik. Alig kísérhetjük részben megközelítőleg azok bonyolult utait a protoplasma finom szemcsés alapanyagának testében. Itt igen összetett apparatus előtt állunk, a melynek finomabb szerkezetét, még a legerősebb görcsőveinkkel is alig kezdtük felismerni, a melynek jelentőségét mi egyáltalán inkább sejteni, mint felismerni képesek vagyunk. Annak bonyolult szerkezete megfelel a roppant bonyolult psychikai functiónak.«

Ezen psychikai functiók különösen a nagy agy szürke kérgének sejteiben folynak le, a melyekben minden oldalról idegrostok, számtalan tengelyfonallal, végződnek, a melyek belső finomabb szerkezetébe, s még finomabb sorozatokba vagy fonalakba való elosztásába még a legerősebb görcső sem hatolhat. Ezen végtelenül finom fonalak egyes sejtrészetekben concentrikus hatásban egyesülve, a legintensívebb positiv vegyi tevékenységet egyesítenek, míg a belső agytömeg és maguk a sejtek központi rétegei kivált a tápláló ideganyagok felhalmozására szolgálnak, a mely anyagok a vegyfolyamban mintegy elégsé a positiv tevékenységben felhasználtnak és váladékanyagok alakjában kiválasztatnak. (Lásd: W. Wundt. Untersuchungen zur Mechanik der Nerven und Nervencentren. 1876. II. 138.)

Ezen egyszerű viszony, a mint az a kerületi részek positiv és központi részek negativ functiói közt fennáll, »azáltal véghetlen bonyolulttá válik, hogy a központi szervekben számtalan ilyenmő erőművi rendszer kerületi elágazásai megint magukba ezen központi szervekbe esnek, úgy hogy esetleg oly központi elemek, a melyek maguk bizonyos területnek központjai és erőforrásai, másfelől megint erőművi rendszerek kerületén fekszenek, a melyekből kifolyólag bennük erőelőmlések történhetnek. Ilyen kettős-állást nemcsak azon elemeknek fogunk szükségkép tulajdonítani, a melyekben az érzést kísérő folyamat lefolyik, azon, minden érzéssel egybekötött, a központi sejtekben véghezmenő

tevékeny erőfejlesztésnél fogva, hanem már az egyszerű reflex-vezetésnél is. (Wundt. Ugyanott. 140.)

A következőkben látni fogjuk, hogy valóban a szellemi működés valósítására pusztán egy központi érzéki szemlélet feltevése nem elégséges, hanem hogy itt szükségkép számtalan központi szemlélet roppant terjedelemmel tételezendő fel. Azon számtalan elemi idegfonalak, a melyeket, mint a tengelyfonalak alkatrészeit, a központi úgynevezett lélek-sejteknél feltételezünk, és a melyek a sejtek összeköttetését minden oldalról eszközlik, a központi idegsejt egyes rétegeibe terjednek be és egyesülésükben oly nagymérvű, koncentrikus egységes belfeszítést eredményeznek, hogy e mögött az összekötő izolált finom elemi fonalok feszítő tevékenysége messze hátramarad. Feltehetjük itt, hogy az agyvelő, belső, negatív működést kifejtő, központjai által táplálva, a kéreg felé elterülő sejtekben a legnagyobb pozitív tevékenységet összpontosító és egyaránt kifejtő számtalan érzéki központi szemléleteket létesít, a melyek minden irányban roppant finom, még a legerősebb görcsö által sem részletezhető, elemi onalokkal állnak egymással összeköttetésben.

A plasson már most azon anyag, a mely roppant képzetkenységénél fogva alkalmas arra, hogy a mindenség mindennemű alakzatainak sűrűségi állapot-fokozatát megfelelő hasonló fokozatban utánképezze. Ezen képzetkenység egyes tárgyak kiterjedési viszonyainak utánképezésére is szolgáltat alkalmat. Itt nyílik megint alkalmunk utközben egy futólagos pillantással világot vetni a gondolkodás sajátságos titokszerű lényére. Minthogy ugyanis ezen változékonyság mint utánképezés csak fokozati és alaki értelemmel bír, és az anyagi, azaz eredeti feszállapot mivolta ennek lényegén semmit sem változtathat, azért szükségkép általános érvénnyel bírnak ezen universalis változékonyságunk, azaz, a mint azt később ki fogjuk fejteni, a gondolkodásnak törvényei. Annyi bizonyos, hogy csakis ezen véghetetlen gazdag alakulékonyság és intensív érzéki tevékenység feltétele alatt létesülhet az, a mit mi gondolkodó lény alatt értünk, és hogy ezen alakulékonyság és változékonyság törvényei, a gondolkodás törvényei, mindenütt, az anyagi viszonyok minden változásainál is, ugyanazon feltétlen érvénnyel bírnak.

Midőn ilykép nagyobb körvonalokban jeleztük feladatunk megoldásánál elfoglalt álláspontunkat és a kiindulási pontokat, még a kivitel alapjainak közelebbi részletes kimutatása előtt állunk. Kimutatandók és körülírandók tehát azon sajátyszerű lét- vagy jelenség-alapok, a melyek minden szellemi működésnél fenforognak, és a melyek azon jellemző sajátságokat idézik elő, a melyek a szellemi tüneményt az egyszerű érzéki szemlélettől oly élesen megkülönböztetik. Azaz, az egyszerű érzéki alapoknak azon sajátyszerű bonyolultabb működése mutatandó ki, a mely az érzéki ténynek saját természeténél fogva idézi elő azon összjelenségeket, a melyeket szellemi jelenségeknek nevezünk. A mint már előbb hangsúlyoztuk, az új állásponton az elvont deductió is, analysis és dialektica helyébe a c o n c r e t d e m o n s t r a t i ó m ó d s z e r é t alkalmazzuk. Első feladatunk itt tehát a szellemi tény vagy jelenség demonstratiója és körülírása, a mint az bennünk mint ösztény adva van.

A z e m l é k e z e t b e n fenntartott képek sokkal terjedelmesebb összefüggést fejtenek ki, mint a közvetlen észrebevés egyes képei. A tájszemlélet azon része, a melyet p. o. ablakon keresztül szemlélek, egybeszővődik az emlékezetben fenntartott környék képével, sőt még ezen környék képe is áttekinthetlen belső világszemléletbe fűződik egybe, a mely, ha nem is mint eleven színben előtűnő belszemlélet, de mégis mint ezen emlékezeti és gondolati felfogás háttere létezik.

De az emlékezetben megtartott tárgy szellemi megismerése még más pontokban is élesen különbözik a szemléletnek egyszerű érzéki képétől. A szemmel felfogott síkkép például csak a szín és árnyék különbségeit és egyúttal a tárgyak távlati kisebbedését, tünteti elő. Ezen belső ismereti világban azonban teljes terjedtségében szemléljük ugyanazon képet, és a perspektívának kissebítése által nem zavarva, minden egyes alakzattal a helyes terjedelmi viszonyoknak megfelelő testi képeket kötjük össze. Ezen távlati sík-alakkal tehát a legszorosabban egybe vannak fűzve a megfelelő, helyes térviszonyokban kifejtett alakok, úgy, hogy mint ugyanazon tárgy szemléletei tűnnek elő; ámbár már a nagysági viszonyok különbségénél fogva szükségkép két különböző belalakzattal van dolgunk, a melyek itt oly sajátos összefüggésben jelennek meg, hogy ugyanazon egységes felfogás-

nak, u g y a n a z o n t á r g y a k felfogásának vétetnek. És itt már most azon kérdés támad: mikép származik különböző alakoknak, alaksoportosulásoknak olyan egységes szemlélete, hogy azok ugyanazon tárgy képeinek ábrázolójának vétetnek?

A belvilág ezen szemléleteibe a szemlélő saját egyedi alakjának utánképzése is be van szöve, a mely alakot (é n - a l a k z a t n a k is nevezhetjük el) mi egyelőre csak mint egyszerű érzékileg meghatározott alakot vesszük tekintetbe. És csakugyan még a naiv, érzéki ember is önmagát pusztá érzéki kép alakjában képzei, önmagát is csak más érzéki alakok között levő érzéki alaknak tekinti. De ezen én-alakzat sajátyszerű funckiókat teljesít, a melyek által lényegesen különbözik a belvilág más alakzataitól. Minden közvetlenül külsőleg felfogott érzéki benyomás, a sajátos érzékfunckiók központjaiból kiindulva, közvetlenül ezen én-alakzatra viszonyíttatik, és pedig egészen határozott módon. A kézen vagy a lábon ejtett szúrás épen csak mint ezen, a belvilágban szemlélt én-alakzat megfelelő részének affectiója jelenik meg. Csak később viszonyíttatnak ezen benyomások, a melyeket a tapintás, látás és a többi érzékek központjai szolgáltatnak, az ez alkalommal utánképzett alakokra, a melyek az emlékezeti belvilág szemléletében támadnak. Bizonyos ennél fogva, hogy az én-alakzat idegfonali összeköttetéseinél fogva, a legközvetlenebb módon áll összeköttetésben a különleges érzéki felfogások központjaival, és hasonló központi állást foglal a belvilág alakzataival szemben. Az én-alakzatra, mint központi alakzatra vonatkoznak ennél fogva a belvilág minden alakzatai is. Mint-hogy azonban az én-alakzat is csak bonyolult praedispositiókból eredő ismereti alak, azért itt az is lehetséges, hogy kóros állapotoknál más alakzat foglalja el ezen központi állást, illetőleg, hogy az én-alakzat maga káros elváltozást szenved, mint pl. azon örülnél, a ki testének egy részét üvegből állónak véli, vagy annál, a ki magát búzaszemnek elképzelve, attól tartott, hogy a baromfi felfalja.

Az érzékcentrumok rendes körülmények közt csak az érzéki szervek által közvetített külső ingerek által afficiáltatnak, minek folytán az emlékezet belvilágában is létesülnek a megfelelő alakok. Ezen alakok azonban a képzelet belvilágában, a külső valóság látszatának megfelelőleg, akkor is támadhatnak,

ha a különleges érzelmi centrumokban bármiféle renden kívüli hatás folytán (talán a képzeleti belvilágból oda rendellenesen történt visszahatás folytán) kép támadna, vagy ha magában az érzékközpontban lefolyó kórtünemények idéznék azt elő. Ezen, a rendes küljelenség színét öltő beljelenség hallucinációnak neveztetik. De a mennyiben a központi emlékezeti centrumok maguk még nagyobb mérvben károsan megtámadva nincsenek, az universalis, gondolati módon közvetített belvilág functióiban még helyreigazítható az ismeret ezen tévedése — minélfogva a pusztá hallucináció még tulajdonképeni elmezavarodásnak nem tekinthető.

Már az érzék centrumokban létesült úgynevezett »külső« szemléleti képeknek az emlékezet és képzelet belvilágának képeivel való összeköttetésében is látjuk azon egybevetítést (Projection in Eius) példáját, a melyet előbb a különféle centrumokban keletkezett belvilág alakzatainál kimutattunk. Ezen figyelemreméltó tény valóban a belső szellemi tevékenység minden functióin keresztül húzódik, és legnagyobb mérveket ölt az universalis érzék-functiókban. Ezen legbonyolultabb functiókat csakis úgy világíthatni meg érzelmi alapjukban, ha felteszszük, hogy az egybevetítés ezen törvénye, a melyet már a legegyszerűbb szellemi functióknál tapasztalunk, itt a legterjedelmesebb és legnagyobb alakban jut érvényre, úgy, hogy a jelenleg ugyanazon alaplómódzata — vagy (elvonatban alakban kifejezve) törvénye az, a mely a legegyszerűbb emlékezeti alakokat a legszubbimabb szellemi tevékenységekkel egybefűzi, és azok közös alapját képezi, a melyből azok egyaránt, minden sajátágaikban megfejthetők. Ha a plasson képzeletességében leltük a kulcsot az ismeret általános természetének megfejtésére, úgy itt azt mondhatjuk, hogy ezen egybevetítés sajátosságos jelenségének megfejtésében kell keresnünk mindazon működések megfejtésének kulcsát, a melyek a szellemi functiók sajátosságos jellemével bírnak.

Schmitt Jenő.

(Folytatás következik.)